

Pálinkás Mihály

Gyorsított időutazás

A Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó új középiskolai történelemtankönyv-sorozata

A középiskolai történelemtanításról zajló vitáknak és szakmai elemzéseknek több évtizede része, hogy jó lenne megváltoztatni a tananyagban belüli arányokat: kisebb hangsúlyt fektetni az ókorra és a középkorra, hogy legyen idő kellő mélységben tanulmányozni a XIX–XX. század történetét. Így a történelemtanítás jobban hozzájárulna ahhoz, hogy a fiatalok megértsék jelenünket, és megalapozottabb véleményt alakíthatnának ki különböző történelmi, társadalmi, politikai kérdésekben. Mások viszont azt vallják, hogy az ókor és a középkor kellő ismerete nélkül a későbbi korok sem érthetőek meg, nem beszélve arról, hogy e tőlünk távolabb eső időszakok milyen fontosak a kultúra, a művészeti alkotások megértéséhez.

A vitát a 2012 decemberében bevezetett új kerettanterv eldöntötte. A négyosztályos gimnáziumokban és a szakközépiskolákban jelentős mértékben változtak a történelemtanítás évfolyamonkénti időhatárai. Ezt mutatja táblázatunk.

	Régi kerettanterv		Új kerettanterv	
	Tartalom	Idő	Tartalom	Idő
9. évf.	Az őskortól a kora középkorig.	Kr. e. 8000– Kr. u. 1000	Az őskortól Amerika felfedezéséig.	Kr. e. 8000– Kr. u. 1490
	A magyar nép kialakulásától és vándorlásától az államalapításig.	Kr. e. 3000– Kr. u. 1000	A magyar nép kialakulásától és vándorlásától Mátyás haláláig	Kr. e. 3000– Kr. u. 1490
10. évf.	A kora középkortól a felvilágosodásig.	1000–1725	Amerika felfedezésétől az 1848-as forradalmak leveréséig.	1492–1849
	Az államalapítástól a Rákóczi-szabadságharc bukásáig.	1000–1711	Mátyás halálától az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leveréséig.	1490–1849
11. évf.	A felvilágosodás és a XVIII. századi hatalmi politika korától az első világháború kezdetéig.	XVIII. század közepe–1914	Az olasz és német egységtől a második világháború végéig.	1850–1945
	A Rákóczi-szabadságharc bukásától a „boldog békeidők” végéig.	1711–1914	A neoabszolutizmustól a második világháború végéig	1849–1945
12. évf.	Az első világháború kitörésétől a kétpólusú világrend felbomlásáig.	1914–1992	A második világháború végétől a kétpólusú világrend felbomlásáig és az EU kiteljesedéséig.	1945–2007
	Az első világháborútól a rendszerváltásig.	1914–1990	A második világháború végétől napjainkig.	1945–2004

Az új kerettanterv új helyzetet teremtett a történelemtanításban és új tankönyveket kívánt. A Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó *Új forrásközpontú történelem* sorozatának 9. évfolyamos kötetét 2013 szeptemberétől már használják az iskolák. A 10. évfolyamos kötet is elkészült, s folyamatban van a tankönyvi jóváhagyása. A 11. és 12. évfolyamos kötetek megjelenése a kerettanterv ezen évfolyamokon történő bevezetéséhez igazodik majd.

Az Új forrásközpontú történelem sorozat – ahogy a cím is elárulja – kötődik a nagy múltú kiadó (amely 2013. január végéig a Nemzeti Tankönyvkiadó nevet viselte) Forrásközpontú történelem sorozatához, amely piacvezető a történelemtankönyvek között, és amelynek kötetei évfolyamonként, a kerettanterv életbe lépésével adják át a helyet az új sorozat tankönyveinek. A tankönyvszerző itt is Száray Miklós. A szerzői szöveg bizonyos részei, egyes szöveges források és képek átkerültek az új tankönyvekbe. Lényegében azonban új kiadványokról van szó, s ez nem is lehet másként, hiszen a feladat óriási!

Ha a történelemtanulást időutazásnak fogjuk fel, szédítő a tempó. Kilencedik évfolyamon a kezdet az őskor, az ember kialakulása, a növénytermesztés és az állattenyésztés felfedezése, az első falvak, városok létrejötte. Azután következnek az ókori keleti birodalmak lenyűgöző alkotásai, az ókori görögök intézményei, kultúrája, a hódító és szervező Róma, a sokszínű középkor („Európa ébredésének” kora), majd a rettegett keleti népből európai országot, sőt nagyhatalmat építő magyarság történelme zárja a sort. Egy tanévbe kerül II. Ramszesz, Hammurapi, Periklész, Nagy Sándor, Julius Caesar, Augustus, Nagy Károly, Hótdt Vilmos, VII. Gergely, Jeanne d’Arc, Szent István, Szent László, Nagy Lajos Hunyadi János és Mátyás király. Ha a távolba vesző őskort nem számítjuk, tanulóinknak akkor is körülbelül ötezer évet kell bebarangolni, megismerni, megérteni.

Tizedik évfolyamon a bejárandó időszak rövidebb, alig több mint 350 év, a tér azonban nagyobb; nemcsak Európa és Ázsia egy része, hanem Amerika, Afrika és a világóceánok is. A tananyag egyre több szállal kötődik a jelenhez: Európa felemelkedik, megkezdődik a gyarmatosítás, olyan vallások, eszmék és politikai intézmények születnek meg, amelyek ma is jelen vannak életünkben, akárcsak az időszak épületei, szobrai és más alkotásai. Ha csupán az élet egy szeletét, a közlekedést nézzük, akkor is micsoda változásokat kell megérteni: az időszak kezdetén merészkednek ki az európaiak a nyílt óceánra, a szárazföldön pedig még szekerekkel zötykölődnek az úttalan utakon, az időszak végén pedig gőzhajók szelik a vizeket és vasútvonalak nyújtóznak újabb és újabb területek felé. Tizedik évfolyamra jut a magyar történelem egyik legküzdelmesebb szakasza, melynek határait a mohácsi tragédia és a világsi fegyverletétel jelzi, de szerencsére fényes győzelmek és a békés építőmunka eredményei is jellemzik ezt az időszakot. E tanévben találkozunk tanulóink Bocskai Istvánnal, Bethlen Gáborral, Pázmány Péterrel, Zrínyi Miklóssal, Rákóczi Ferencsel, Széchenyi Istvánnal, Kossuth Lajossal, hogy csak néhányat említsünk nemzeti nagyjaink közül.

A történelemtanítás időkeretei viszont nem változtak: mindkét évfolyamon heti két tanóra áll rendelkezésre.

Az Új forrásközpontú történelem tankönyveinek megtervezésekor a legfontosabb szempont volt, hogy az új tanterv diktálta szédületes időutazás *teljesíthető* legyen heti kétórás történelemtanítás mellett, ugyanakkor a tanulóknak legyen lehetőségük az elmélyülésre, és gyakorlatot szerezhessenek a különböző típusú történelmi források elemzésében.

Az alap a jó szerkezet, a helyes arányok kijelölése. E nélkül nem sokat ér az olvasmányos tankönyvi szöveg, a sok érdekesség, az izgalmas források, a szép képek, rajzok és ábrák, a tanulókat mozgósító kérdések, feladatok, mert ezek gyűjtögetése, megírása közben rádöbbenünk, hogy könyvünk terjedelme már eléri a 300 oldalt, márpedig egy 300 oldalas tankönyv heti 2 tanórán elvégezhetetlen.

Úgy vélem, Száray Miklósnak minden tekintetben sikerült megtalálnia a *helyes arányokat*. A kilencedik évfolyamos tankönyv terjedelme 236, a tizedikes 252 oldal, s ebben már benne vannak a különböző mutatók és a tankönyv végi szinkrón időtáblák is. Mindkét kötet öt nagy fejezetre tagolódik, a leckék száma pedig a kilencedikes tankönyvben 42, a

tizedikesben 46, és szinte minden lecke öt oldal terjedelmű (tördelési okokból néhány hat- és négyoldalas lecke akad), amibe már beleértendők a források, képek, térképek és ábrák is.

A szerkezet kialakítása a szerző részéről nagy fegyelmet és sok kompromisszumot kívánt: a lexikai anyag és a források, illusztrációk gondos – a tantervi követelményeket is figyelembe vevő – válogatására volt szükség. A munka során támaszkodhatott a korábbi tankönyvsorozat (Forrásközpontú történelem) tanítása során felhalmozódott tapasztalatokra, amelyeket a pedagógusok megosztottak a szerzővel és a kiadóval. Az Új forrásközpontú történelem tankönyveiben a korábbihoz képest kevesebb a szöveges forrás: a kevésbé fontos és kisebb eredménnyel feldolgozható források kihullottak a rostán, bekerült viszont sok új forrás is, amelyek eddig hiányoztak az adott témánál. A források terjedelme – ahol lehet – rövidebb lett, a forráshoz kapcsolódó kérdések, feladatok pedig építkezőbb feldolgozást tesznek lehetővé, az adatgyűjtéstől az önálló vélemény megfogalmazásáig és a vitáig. Sok forrásnál a kérdések, feladatok úgy vannak kitalálva, hogy a tanulók többször, több szempont alapján olvassák el a szöveget. Újdonság, hogy az új tankönyvekben a források és a szerzői szöveg egymás mellett helyezkednek el. Az új tankönyvsorozat elnevezése (Új forrásközpontú történelem) tehát nem szemfényvesztés, hiszen a forrásokból történő önálló ismeretszerzés jelentősége megmaradt, de a könyvek jobban megfelelnek annak a gyakorlatnak, hogy egy tanórán egy-két forrásnál több nem elemezhető.

A leckék a korábban megszokottnál általában nagyobb időszakokat és témákat fognak át. Itt látszik igazán az *összevonás*, a *szelektálás*, amely nélkül a tananyag nem lenne elvégezhető. Az őskor és az ókori Kelet (beleértve Indiát és Kínát is) belefért öt leckébe, de az ókori Róma is csak nyolc leckét kapott. Első látásra elképesztő például, hogy a görög történelem kezdete, a poliszok kialakulása és berendezkedése, s még a görög gyarmatosítás is egy leckébe került, ahogyan magyar történelemből a Szent István halálától az Aranybulla kiadásáig tartó időszak is. Ha azonban megnézzük a 9. és a 10. évfolyamos tankönyvek tartalomjegyzékeit (ezt a kiadó honlapján megtehetjük), tapasztaljuk, hogy amint haladunk előre az időben (a történelemben), úgy enyhül az összevonások kényszere, s a leckék egyre rövidebb időszakokat, kisebb témákat tárgyalnak, vagyis lassan visszazökkenünk a történelemtanárok által normálisnak tartott kerékvágásba. Így néz ki a gyakorlatban a tanterv által megkívánt tananyag-átcsoportosítás.

Száray Miklós úgy írta meg tankönyveit, hogy az összevonásokkal ne veszítsünk, hanem inkább nyerjünk. Egyrészt lehetővé vált az *igazán lényeges* események, összefüggések *kiemelése*. Másrészt olyan témák is látókörbé kerültek, amelyek fontosak, de korábban kimaradtak (pl. a szkíták, a Kazár Birodalom, a kozákok, a szabadkőművesek, az ázsiai birodalmak középkori története).

A korábbiaknál kidolgozottabb a kelet-európai szláv népek őstörténete, jobban követhető az egyházak (pl. az ortodox egyház és protestáns felekezetek) társadalmi, politikai és kulturális szerepe, az Oszmán Birodalom sajátos történelmi útja, Poroszország felemelkedése. A magyar történelemben határozott vonalakkal rajzolódik ki a rendiség fejlődése, s az a magyar sajátosság, hogy a XVI. századtól a rendi jogok védelme egyúttal az ország önállóságának védelmét is jelentette. Minden időszakban bemutatásra kerülnek a természeti környezet és az emberi kultúrák közötti kölcsönhatások (pl. a háborúk környezetpusztító szerepe), a demográfiai tényezők történelmi jelentősége. A tanulók elemezhetik a technikai fejlődés társadalomra, politikára, kultúrára gyakorolt hatásait – ebben képek és ábrák is segítenek. A regionális szemlélet a tankönyv egyik erőssége: például következetesen kitér Európa és más kontinensek kapcsolatára és Európán belül a centrum–periféria viszonyának alakulására.

A nagy fejezetek végén nem klasszikus összefoglalások állnak: a szerző összegezésnek nevezi ezeket. A tanulók tanári irányítással, kevés szöveg, térképek és ábrák segítségével tekinthetnek át néhány fontos kérdéskört, problémát. Így egyúttal mintát kapnak más témák feldolgozásához.

A tankönyveken nem érződik a gyorsított időutazás feszültsége. A szerzői szöveg elbeszélő, magyarázó jellegű, az anyagot „apró betűs” kiegészítő részek színesítik. Megismerkedhetnek a tanulók a tárgyalt időszak történelemformáló személyiségeivel, tipikus

életutakkal (ügyes megoldásként gyakran ezeket képaláírásokba helyezte a szerző), öltözködésével, közlekedési eszközeivel, tárgyi kultúrájával (képek, rekonstrukciós rajzok s lényegre törő magyarázó szövegek segítségével). Motiváló, „ráhangoló” szerepük van a nagy fejezetek előtt álló nagy méretű, szép képeknek és az alattuk olvasható kérdéseknek.

A tananyag nagysága és a rendelkezésre álló idő szűkössége miatt a szerző fokozottan él a *vizualitás* adta lehetőségekkel. A képek, térképek és ábrák száma tankönyvenként meghaladja az ötszázat. Ezek, illetve a hozzájuk tartozó kérdések, feladatok is fontos részei a tananyag feldolgozásának. A tematikus térképek nagyon informatívak és összhangban vannak a tankönyvi szöveggel. Az ábrák egy része első látásra talán bonyolultabb a megszokottnál. Ezek elemzésre, „bogarászásra” készültek. Olyan összefüggéseket mutatnak be, amelyeket szövegesen hosszú lenne leírni! Természetesen minden ábra és térkép elemzése nem fér bele az időbe: a tanár lehetősége és felelőssége választani közülük. Az ábrák és a térképek több ismeretréteget tartalmaznak: például a reformkori magyarok (Széchenyi, Wesselényi, Szemere) európai utazásait ábrázoló térkép feltünteteti az államok hatalmi berendezkedését is, vagy – hogy egy ábrát is említsünk – az ipari forradalom fogalmának bemutatása a technikai találmányokat, a termelés szervezeti kereteinek változását és az iparágak közötti arányok módosulását egyaránt tartalmazza. Fejleszti a történelmi gondolkodást, ha a tanulók feltárják hogyan kapcsolhatók egymáshoz ezek az ismeretrétegek. Ugyanakkor a tanárnak lehetősége van arra, hogy egy-egy térképről, ábráról csak egy tényezővel foglalkozzon.

Nem csupán a terjedelmi korlátok miatt, hanem módszertani okokból is előnyös, hogy a szerző igyekszik bővíteni a tanulók ismeretforrásait: többször utal a középiskolai történelmi atlaszra, irodalmi alkotásokra. A végvári élet bemutatásakor például egy feladat elolvasásra ajánlja Fekete István *A koppányi aga testamentuma* című könyvéből Babocsai László és Oglu aga párviadalát. Az internetes ismeretszerzést is kérdések, feladatok ösztönzik.

A tanulást segíti, ha tanuló könnyedén eligazodik a tankönyvben. Kiadványaink eleget tesznek ennek az igénynek. A diákokat megszólító – egyébként magázó – előszó összefoglalja a könyv koncepcióját és a használatához szükséges tudnivalókat. A leckék mindig új oldalon kezdődnek, és alcímekkel jól tagoltak. A szerzői szöveg a forrásszövegektől és a kérdésektől egyértelműen elkülönül. A megértésben és a rögzítésben fontos fogalmakat, neveket, évszámokat félkövér kiemelések jelzik. A kiegészítő szövegek apró betűsek. A források leckénként számozottak, ami megkönnyíti a hivatkozásokat. Kiemelném, hogy a kötet végén *idegen nevek és kifejezések kiejtési útmutatója* található. A *szinkrón időtábla* – amely ugyancsak a könyv végén van – színezésével is segíti a kronológiai anyag rendszerezését. Hasznos a történelmi *fogalmak* tematikus csoportosítása (szakszavak jegyzéke). Jó, ha a tanulók ismerik a kerettantervben előírt lexikai anyagot: ezt a szinkrón időtáblában félkövér szedés, a szakszavak jegyzékében csillag jelzi.

Új forrásközpontú történelem sorozatunk 9. évfolyamos kötetének bevezetője így szól a tanulókhöz: *„Kívánjuk, hogy az utazás során szerezzenek minél alaposabb, minél használhatóbb tudást, és jobban szeressék a történelmet, mint az út kezdetén!”* A sorozat bemutatását én is e kívánsággal zárom.

Természetesen az Új forrásközpontú történelem sorozathoz is készülnek tanítást segítő kiegészítők. A 9. évfolyamos tankönyvhöz az éves munka megtervezéséhez jó ötleteket adó útmutató és tananyagbeosztás már letölthető a Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó honlapjáról (www.ntk.hu/kozepiskola/tartalom/list/280614). A honlapon a tankönyvről is találunk ismertetőt és PDF formátumú betekintőt (www.ntk.hu/cikk/ntkshop/17142). A könyv digitális változata, az NTK Player (www.ntk.hu/player). Ebben számtalan hasznos dolgot találnak a pedagógusok: térképes animációkat, hangalámondásos mozgó ábrákat, vaktérképeket a tankönyv szinte valamennyi térképéről és a tananyaghoz kötődő érdekességekre mutató internetes linkeket. A legfontosabb azonban, hogy a digitális tankönyvbe a tanár könnyedén elhelyezheti a saját anyagait, sőt diákjait is bevonhatja a munkába (pl. feladatokat adhat nekik).

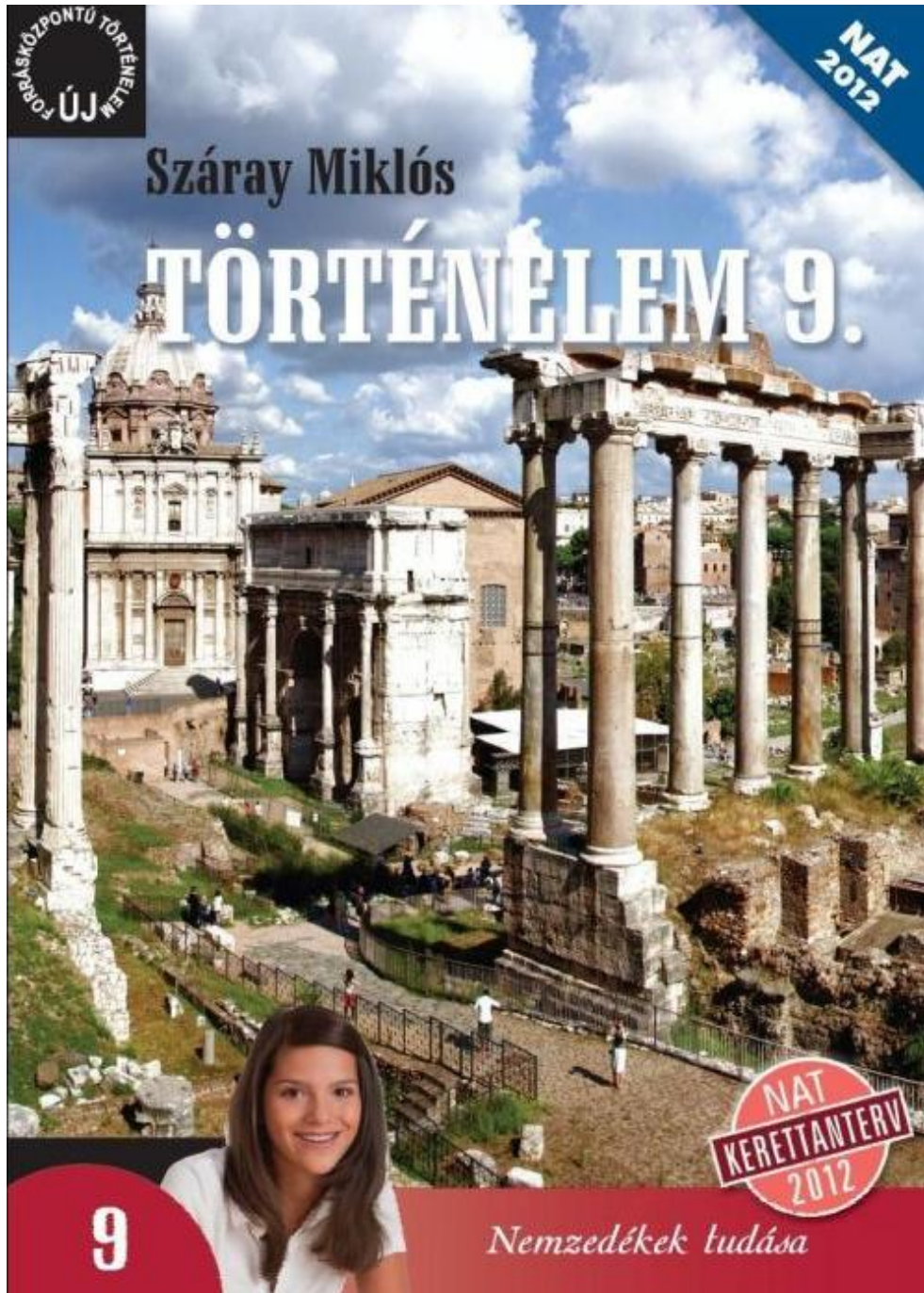
Pálinkás Mihály: Gyorsított időutazás

A Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó új középiskolai történelemtankönyv-sorozata

Az íráshoz tartozó képek, képszövegek

1. kép (A Történelem 9. borítója)

Száray Miklós: Történelem 9. a négyosztályos gimnáziumok és a szakközépiskolák számára.
A tankönyv raktári száma: NT-17142. Tankönyvi engedélyszáma: TKV/4425-14/2013

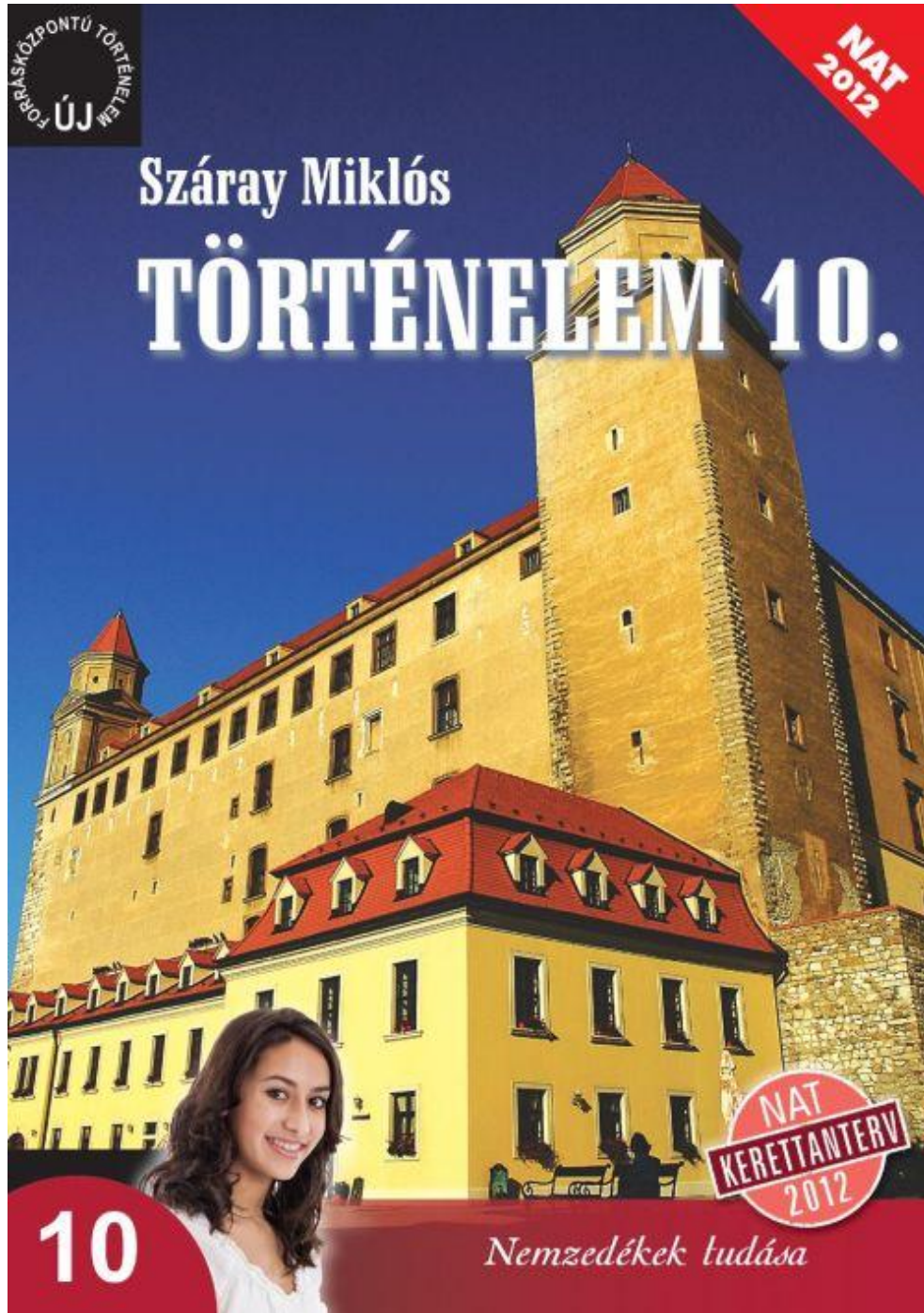

Pálinkás Mihály: Gyorsított időutazás

A Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó új középiskolai történelemtankönyv-sorozata

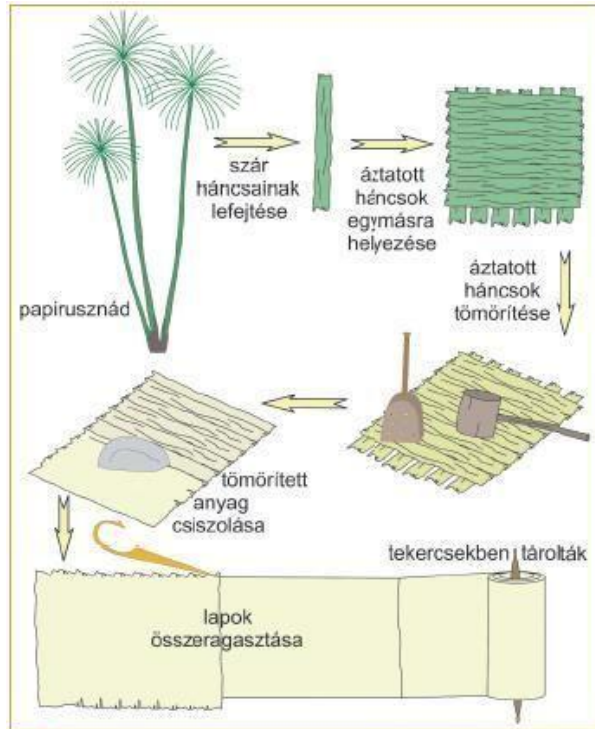
2. kép (A történelem 10. borítója)

Száray Miklós: Történelem 10. a négyosztályos gimnáziumok és a szakközépiskolák számára. A tankönyv raktári száma: NT-17242. Tankönyvi engedélyszáma: TKV/6196-12/2013

3. kép (A papirusz készítése)

Technikatörténet ábrán

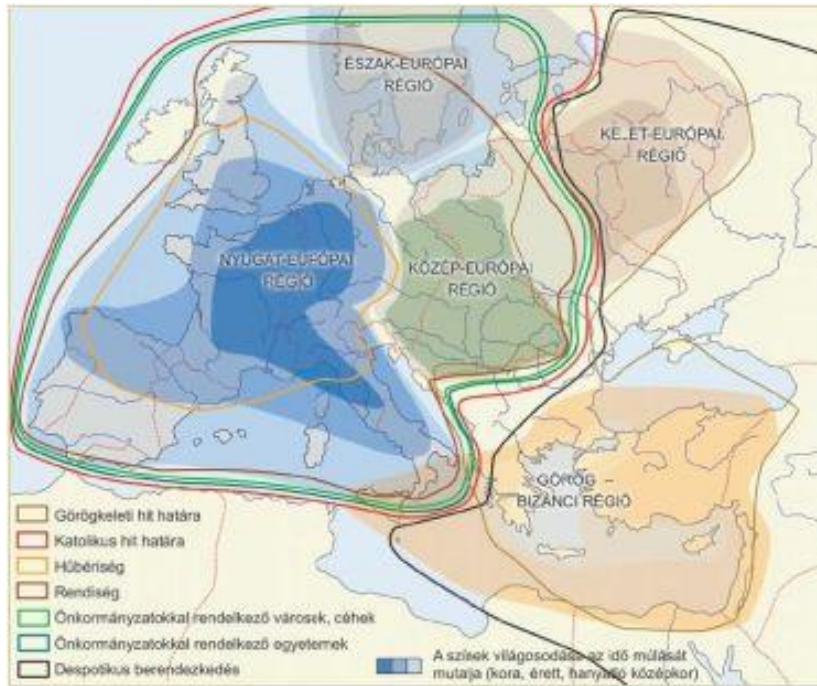
4. A papirusz készítése

Figyelje meg és saját szavaival mesélje el társainak a papirusz elkészítésének folyamatát! Bizonyítsa be az egyiptomi és a mezopotámiai írások alapján, hogy a természeti környezet az írás fejlődésére is hatást gyakorolt!

4. kép (Európa régiói a középkorban)

A tankönyv fejlesztí a regionális szemléletet

Európa régiói

2.

Vegye számba az ábrán szereplő régiókat! Mely tényezők alapján lehet egy térséget régióknak nevezni? Határozza meg az egyes régiók alapvető jellemzőit! Milyen kapcsolat figyelhető meg az európai régiók között? Milyen szempontokat venne még figyelembe egy régió kijelölésekor? Készítsen összehasonlító ábrát Európa régióiról, melyen szerepeltesse a térkép és a saját szempontjait is!

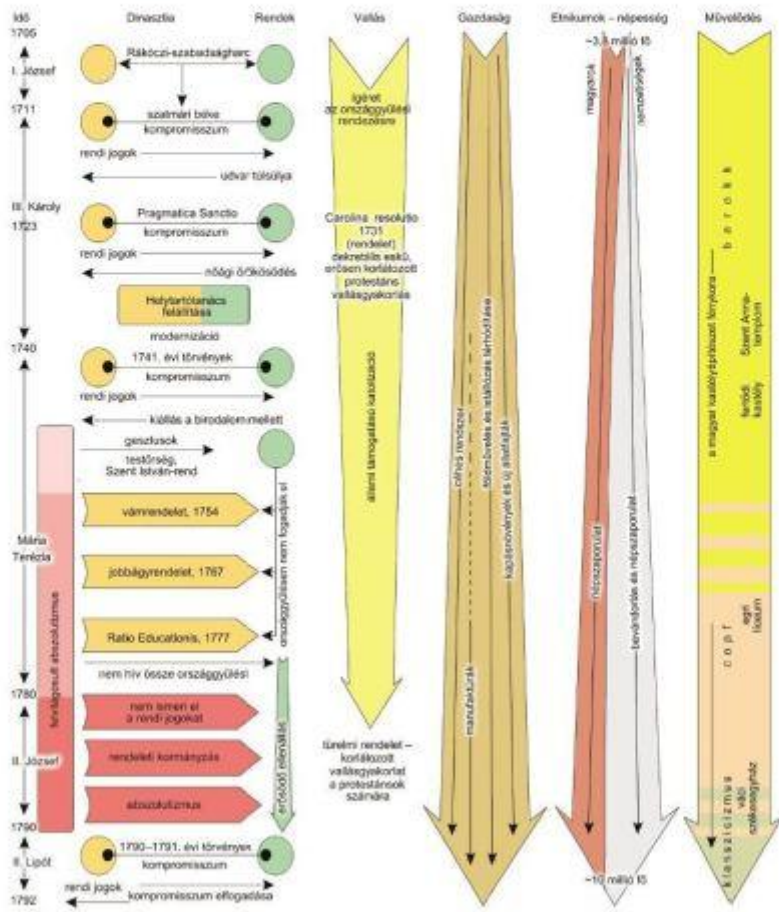
5. kép (Összefoglalás)

A Történelem 10. című tankönyv IV. nagy fejezetének összegező oldala

Magyarországon a XVIII. század a török kor utáni **újraépülés kora**. Újra kellett értelmezni az ország helyét a Habsburg Birodalomban, s ezzel párhuzamosan a Habsburg-uralkodóház és a rendek viszonyát. A szatmári béke kompromisszumát követően a század első felében az együttműködés, a század második felében a szembenállás volt a jellemző, majd ismételten kompromisszum következett.

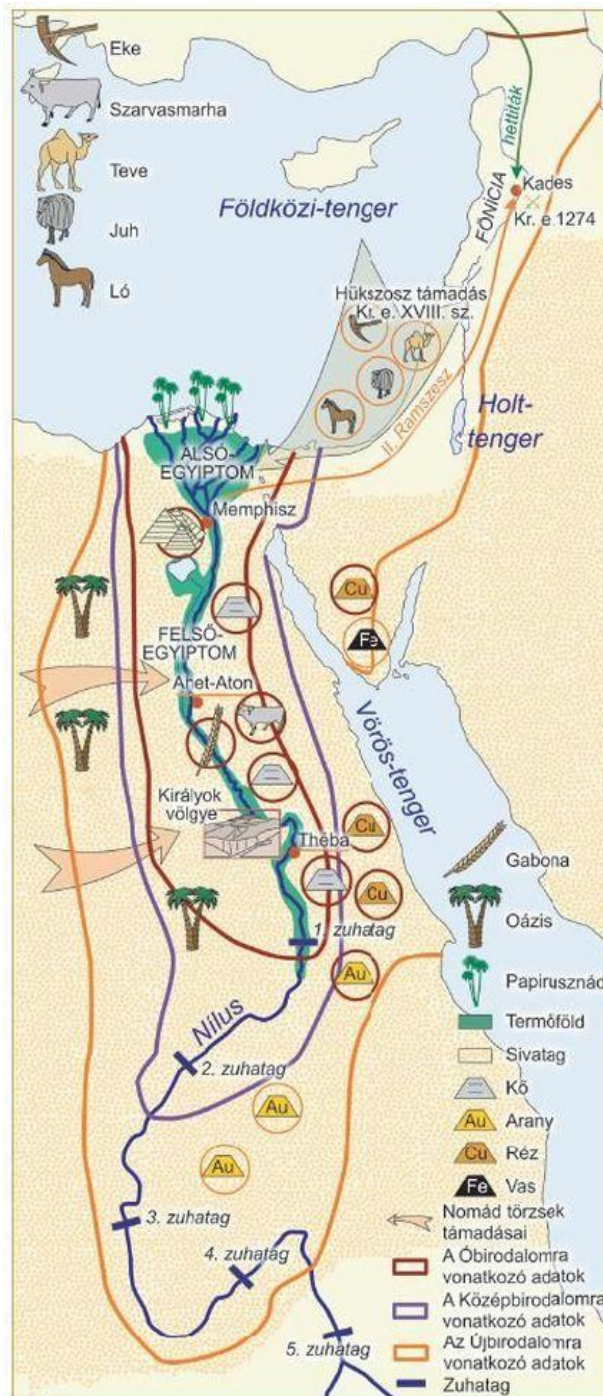
Tekintse át és elemezze az ábrán szereplő témákat időrendben! Tárja fel az egyes oszlopokban szereplő szempontok közötti kölcsönhatásokat! Keressen az ábráról hiányzó, de ismeretel alapján a XVIII. század történetén végigvezethető témákat! Készítsen a fenti témákban a tankönyvi ábrához hasonló felépítésű áttekintő táblázatot!

1. A XVIII. századi magyar történelem áttekintő ábrája

6. kép (Az ókori Egyiptom térképe)

A térképekről a természeti adottságok, politikai változások és kultúrtörténeti érdekességek is leolvashatók

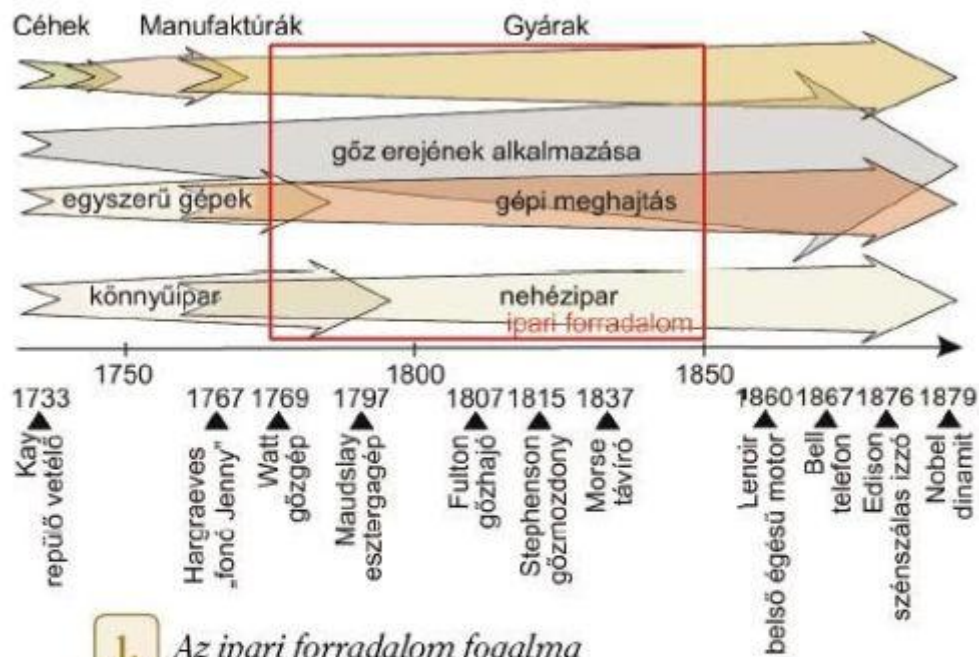
3. Az ókori Egyiptom

Elemesse Egyiptom természeti adottságait! Milyen szerepet játszott a Nílus az ország életében? Mely természeti kincsekben volt gazdag az ország, s melyekben szegény? Hogyan kapcsolódott más térségekhez Egyiptom? Kövesse nyomon Egyiptom területi változásait a térképen! Milyen külső hatások érték a Nílus völgyét?

7. kép (Az ipari forradalom fogalma)

Az ipari forradalom fogalma. Az ábrák információi közül válogathatunk is

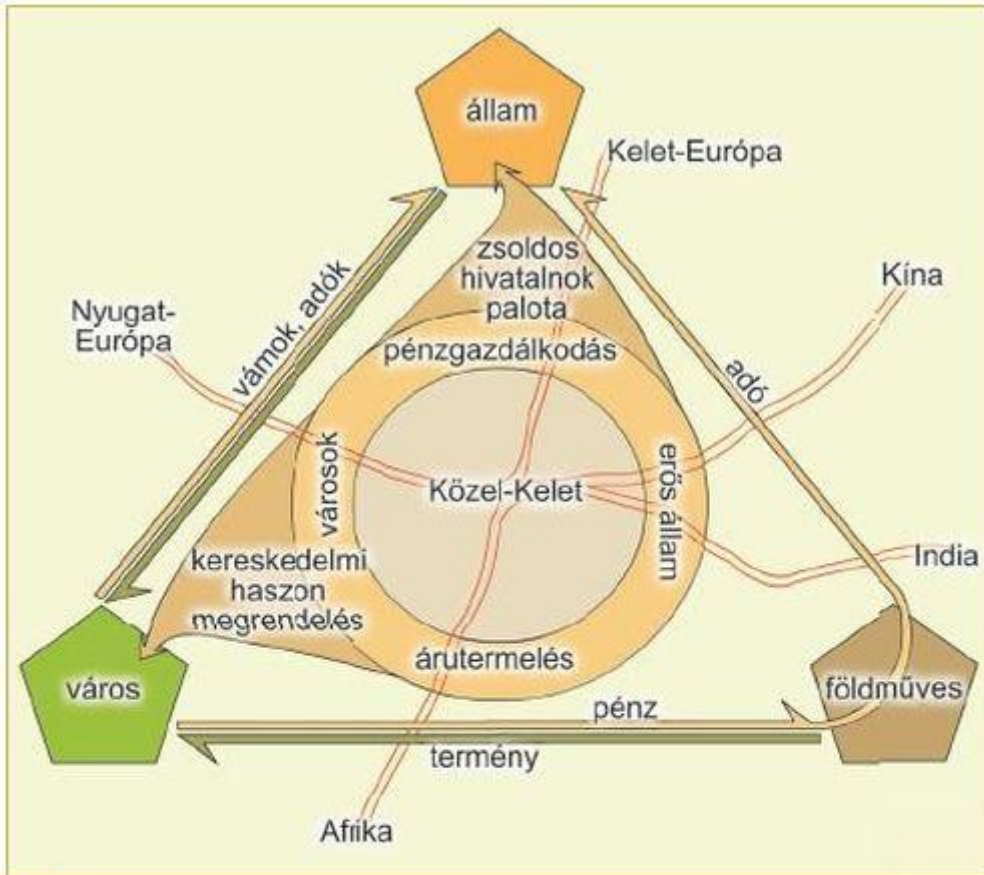

1. Az ipari forradalom fogalma

 Mikor zajlott le az ipari forradalom? Nevezze meg az ábra alapján azt a három tényezőt, amelyek kijelölik az ipari forradalom időszakát! Mennyiben határozható meg pontosan a folyamat kezdete és a vége? Mennyiben épül az előzményekre, s mennyiben folytatódnak a megkezdett folyamatok?

8. kép (A Közel-Kelet gazdasága)

Milyen hosszú szöveggel lehetne bemutatni mindazt, ami erről az ábráról leolvasható?

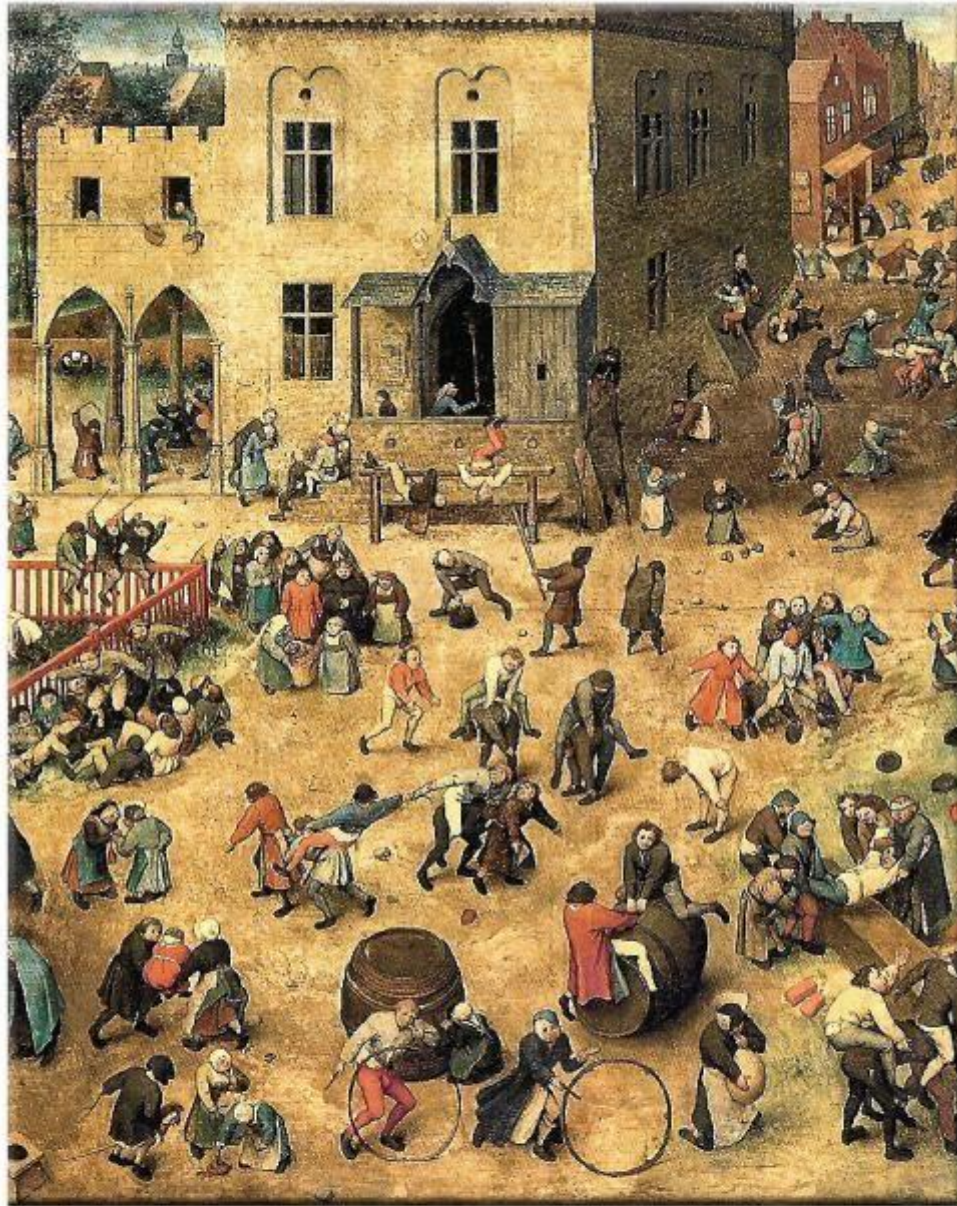
1. *A Közel-Kelet gazdaságának működése és a távolsági kereskedelem*

Elemesse az ábrát! Induljon el a korszak három meghatározó elemének (állam, város, földműves) egyikétől, és kövesse nyomon a folyamatokat! Vesse össze az 1. ábrát és a 3. térképet! Mennyiben volt különleges helyzetben a Közel-Kelet?

9. kép (Játszózó gyerekek)

A tankönyvi képek nem csak információforrások: „látni” is megtanítják a tanulókat

18.

Játszózó gyerekek. XVI. századi németalföldi festmény részlete

Milyen játékokat tud azonosítani a képen? Hogyan tükröződik a gyerekek játékán a középkori élet? Mely játékokat játszóak a mai gyerekek is a képen láthatóak közül?